

Tapatybė be įvaizdžio. Prieškario Lietuva Stasio Vaitkaus ekspedicijų fotoarchyve

MARGARITA MATULYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
margarita@ldm.lt

Prieškariu fiksuojant nykstantį kultūros paveldą ir kaupiant žinias apie lietuvių tautos savitumą, siekta ne tik sudaryti empiriškai pagrįstą kolektyvinės tapatybės modelį, bet ir atliepian nacionalinės ideologijos siekiams, suformuoti idealizuotą Lietuvos įvaizdį. Sovietmečiu šis įdirbis buvo tikslingai integruotas į kultūros sovietizavimo politiką, o nepriklausomybės metais įtrauktas į valstybės reprezentavimo strategijas. Trijų istorinių epochų skirtingus politinius interesus tenkinanti ta pati etnografinė platforma su koncentruotu dėmesiu mitinei-simbolinei išraiškai surinko nekvestionuojamų vertybių, jau jaugusių į tautinę sąmonę, arsenalą. Tačiau savasties archetipų įprasminimas į antrą planą nustūmė socialinės realybės atodangas, kurios iš tikrųjų sudaro nemažą kraštotyros archyvų turinio dalį.

Stasys Vaitkus (1907–1989) buvo vienas aktyviausių XX amžiaus Lietuvos kraštotyrintinkų ir fotografų, bet iki šiol jo veikla ir sukaupti archyvai netyrinėti*. Tokį santykį lėmė visuomenės kultūrinėje atmintyje dominuojantys kitų jo amžininkų sukurti ir atskleisti vaizdiniai, nustūmę į paraštes kitokį žvilgsnį. Šiame straipsnyje analizuojant Vaitkaus kraštotyrintinių ekspedicijų fotodokumentus siekiama aktualizuoti reikšmingą socialinio gyvenimo liudijimo šaltinį ir įtraukti jį į šiuolaikinės vizualinės kultūros diskursą.

Esminiai žodžiai: tapatybė, įvaizdis, socialinė realybė, kraštotyros ekspedicijos, fotografija, Stasys Vaitkus.

Apie įvaizdį vietoj įvado

Kraštotyrintinių ekspedicijų fotoarchyvai kaupiami kaip kontekstinė, o tiksliau, kaip

pagalbinė ikonografinė medžiaga, kurią savo darbuose pasitelkia etnologai ir liaudies meno tyrinėtojai, tačiau dėl sąlyginai siauros tokių fotodokumentų funkcijos jų

* Stasio Vaitkaus kraštotyrintinis fotoarchyvas yra vienas didžiausių Lietuvoje: jo prieškario kolekciją saugo Šiaulių „Aušros“ muziejus (4169 pozityvų ir 5746 negatyvų), o sovietmečio

ekspedicijų rinkinį – Lietuvos dailės muziejus (8 805 negatyvai). Informaciją suteikė muziejininkės Jurga Sokienė (Šiauliai, 2014-03) ir Žydrė Petrauskaitė (Vilnius, 2014-06).

nepastebi sociologai, retai į savo tyrimų lauką įtraukia fotografijos istorikai. Toks požiūris į šį paveldą susiklostė tarpukariu, o viena pagrįstų priežasčių buvo „netinkami“ ekspedicijų fotografų žvilgsniai į Lietuvos kraštovaizdį – juk tai tik darbinis fiksavimas. Išimtį sudaro Balio Buračo fotografijos, kurioms būdingas estetiškas kompozicijos formavimas, tikslingas šviesos projektavimas, siužetų inscenizavimas, o turinys tiesiogiai atliepė strateginius kultūros politikos tikslus, skatinančius sutvirtinti pilietinę tapatybę, aktyviai plėtojamą remiantis etnine-kultūrine tapatybe, kuri, kaip pastebėjo Anthony D. Smithas, ir garantuoja tautos išlikimą¹. Pasak britų sociologo, nacijos tęstinumas laikosi ant bazinio mitinio-simbolinio komplekso², o idealią naciją sudaro vardą bei apsisprendimo teisę turinti solidari žmonių bendruomenė, kurios nariai puoselėja bendrus atsiminimus, simbolius, mitus, tradicijas ir vertybes, išsaugo ryšį su konkrečia teritorija, kuria savitą viešą kultūrą, laikosi bendrų papročių ir standartizuotų įstatymų³.

Būtent tokio pobūdžio visuomenė formuota tarpukario Lietuvoje, kuri pirmą kartą savo istorijoje išsikovojo galimybę sukurti ideologinius pamatus, kad įgyvendintų kone svarbiausią valstybingumo projektą – lietuvių etnosą paverstų nacija. Šią nacionalinę idėją ypač aršiai realizavo tautininkai su Antanu Smetona priešakyje. Jų nacionalizmo ištakas, siekius ir priemonės iš dalies pagrindžia Smitho teorija –

nacionalizmą mokslininkas traktuoja kaip tautos vystymosi ir kolektyvinio identiteto formavimo būdą – idealų tipą. Tokio pobūdžio ideologinis sąjūdis pirmiausia stiprino šalies suverenitetą ir jos pripažinimą pasaulyje, kita vertus, prioritetas teiktas piliečių vienijimui etnosimboliniais pagrindais. Visuotiniam nacionalizmo idėjų diegimui ir propagandai mobilizuotos intelektualų bei kūrėjų pajėgos, tačiau kraštotyriminkų darbo rezultatai į bendrą programą buvo integruojami selektyviai, pasirenkant įtaigiausius lietuviybės pavyzdžius, nes rūpėjo ne tiek liudyti autentišką buitį, kiek konstruoti bendrinį tautos portretą. Tuo tikslu pradėta intensyviai kaupti simbolinius resursus (tapatybės atpažinimo ženklus), lietuvių kalba buvo standartizuota, mokykla tapo naujų tautinių generacijų auginimo židiniu, o politiniame gyvenime aktyviai dalyvavusi bažnyčia aktualizavo religinės savimonės svarbą. Kaip pastebėjo etniškumo ir konfesiškumo santykio problemą analizavęs Ramūnas Trimakas, lietuvių katalikiškumas tapo reikšmingu nacionalinio identiteto dėmeniu – tyrinėtojas išskyrė du tarpukario Lietuvoje susiformavusius ir koegzistavusius tapatybės tipus: modernųjų tautinių-pilietinių ir tradicinių etninį-konfesinį⁴. Tai patvirtina ir Adomo Varno kryždirbystės dokumentavimo bei populiarinimo projektas – jo sukauptas tautodailės kryžių ir koplųstulpų fotografijų rinkinys buvo strategiškai panaudotas 1925 m. tarptautinėje taikomosios dailės parodoje Moncoje⁵.

1 Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986, p. 13.

2 Smith, A. D. *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural approach*. New York: Routledge, 2009, p. 24.

3 *Ten pat*, p. 29.

4 Trimakas, R. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918–1940). *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1999, Nr. 3, p. 67–80.

5 Varnas, A. *Lietuvių kryžiai: 194-ios fotografaiškai*

Dailininko raginimas dalyvauti „kurioje nors tarptautinėje parodoje išimtinai su tipingiausiais mūsų liaudies eksponatais“⁶ buvo išgirstas ir įgyvendintas – Lietuvą pristatė liaudies kultūra ir krikščioniškas mentalitetas. Tokiu būdu greta autoritarinės valstybės vado garbinimo iškilo nacijos kultas, kurį protegavo valdžia, o visuomenė tai priėmė kaip istorinę duotybę ir kultūrinėmis praktikomis ją puoselėjo.

Visų kultūros sričių, o tarp jų – ir fotografijos, pareiga buvo refleksuoti pasididžiavimą gimtine ir iškelti tas tautinio tapatumo apraiškas, kurios padėtų piliečiams save simboliškai identifikuoti, bendrą kelią grįsti iš praeities „baltų akmenėlių“. Tokią misiją vykdė „Naujosios Romuvos“ redakcija, skatinusi „pamilti mūsų tautinės civilizacijos idealus“⁷, Lietuvos fotomėgėjų sąjunga, kurios nariu galėjo tapti kiekvienas lietuvis, ir tik atskiru valdybos nutarimu priimdavo kitos tautybės Lietuvos piliečius⁸, Lietuvos

matininkų ir kultūrtechnikų, kurie tarpukariu buvo ideologiniai sanitarai, padėję valyti Lietuvą nuo muzikiškų trobų ir lenkų bajorų dvarų palikimo⁹, sąjungos įsteigta fotosekcija bei kitos visuomeninės organizacijos, kurioms rūpėjo įtraukti etnokultūrinę dvasinę bei materialųjį paveldą į modernios šalies vystymąsi, taip išsaugant ir dauginant nacijos įteisintą kapitalą. Buvo svarbu, kad lokalsios kultūros simboliai, įprasminę liaudies menę ir papročiuose, neprarastų vertės, išlaikytų tautinės atminties tęstinumą ir būtų universalizuoti, nes per tradicijas jie ne tik suriša kartas, bet, pasak Davido Millerio, lemia ir kasdienę komunikaciją¹⁰. Akcentuodamas tautybės principą, politikos filosofas pateisina tokios kryptingos ideologinės veiklos motyvą, ne gindamas autoritarinių režimų politiką, o analizuodamas tautinę tapatybę kaip moralinę kategoriją, sukuriantį prielaidą istorinei visuomenės ir individo perspektyvai – bendram likimui, dabarties su praeitimi ir ateitimi sąveikai¹¹. Tačiau naujos valstybės politikams, išsunkusiems tautinę kvintesenciją iš senosios kultūros, pritrūko kompetencijos pasirūpinti paveldo saugojimo teisine ir finansine baze, paliekant šią problemą kone savieigai. Tokią tendenciją ir jos negatyvias pasekmes aptardama Rasa Čepaitienė pateikia konkrečius faktus (pirmą kartą Lietuvos praeities paminklų ir kitų kultūros turtų apsauga įteisinta tik

atliktos kryžių nuotraukos. 2 d. Kaunas: autoriaus leidinys, 1926.

- 6 A. Varno pareiškimas Švietimo ministerijos M. K. Čiurlionio vardo galerijos komisijai, 1925-04-01. Lietuvių literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 93, ap. 1, b. 9, l. 75. Dokumentas paskelbtas straipsnyje: Mačiulis, D. Kultūros paveldo apsauga nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940). *Lituanistica*, 2003, Nr. 4 (56), p. 21.
- 7 Redakcijos žodis. *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 1, p. 2.
- 8 1939 m. draugiją sudarė 135 nariai, iš jų – 134 lietuviai (3 moterys) ir 1 žydas. Lietuvos fotomėgėjų sąjungos įstatai, registruoti 1932-12-27 Kauno apskritys viršininko įstaigoje, redaguoti 1936-12-14 pagal naują Draugijų įstatymą (Lietuvos fotomėgėjų sąjunga pavadinta Lietuvos fotomėgėjų draugija). Lietuvos fotomėgėjų draugijos statistikos žinios, parengtos pirmininko Antano Giedraičio 1939-10-24 Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyriui. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 1367, ap. 1, b. 688, l. 1–30. Plačiau: Matulytė, M. Antanina ir

- Kazys Lauciai. Nerealizuotas modernizmas fotografijoje: karų karta. *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, kn. 7, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2005, p. 254.
- 9 Čepaitienė, R. *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 83, 84.
- 10 Miller, D. *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press, 1995, p. 82.
- 11 *Ten pat*, p. 416–422.

1938 m. Konstitucijoje, kultūros paveldo įstatymas nepriklausomoje Lietuvoje taip ir neišleistas, nors Latvijoje jis buvo priimtas 1923 m., o Estijoje – 1925 m. ir kt.) ir daro prielaidą, kad kliudė barjeras tarp „savo“ ir „svetimo“ paveldo: „su aristokratiškos kultūra distancija buvo per didelė, o su liaudies – per maža“¹².

Kraštotyriminiai siekiai ir metodai

Kraštotyriminkams, be abejonės, teko dalyvauti propagandinėje kampanijoje ir jų duoklė tautinės šalies įvaizdžio formavimui buvo svari, tačiau sau etnografiškai kėlė lokalius paveldosaugos uždavinius. Viena pirmųjų nepriklausomoje Lietuvoje kryptingai tyrinėti regiono liaudies kultūrą nuo 1927 m. pradėjo Šiaulių kraštotyros draugija, į kurios gretas Pelikso Bugailišio pakviestas 1936 m. įstojo ir Stasys Vaitkus¹³.

12 Rasa Čepaitienė. *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 82, 83, 90.

13 Stasys Vaitkus – dailininkas, muziejininkas, kraštotyriminkas. Gimė 1907-12-28 Sankt Peterburge. 1919 m. su tėvais persikėlė gyventi į Lietuvą. 1931–1935 m. studijavo Kauno meno mokykloje, kur įgijo skulptoriaus specialybę. 1935 m. baigė Valstybės archeologijos komisijos organizuotus Kultūros ir meno paminklų apsaugos kursus. Po studijų įsidarbino dailininku-litografu „Ryto“ spaustuvėje Klaipėdoje. 1936–1944 m. dalyvavo Šiaulių kraštotyros veikloje ir dirbo „Aušros“ muziejaus vedėju. 1944–1947 m. vadovavo Vilniaus valstybinio dailės instituto (dabar – Vilniaus dailės akademija) akademiniam muziejui. 1945 m. tapo SSSR dailės fondo nariu, kaip skulptorius dalyvavo su savo darbais parodose. 1948 m. perėjo į Vilniaus valstybinį dailės muziejų, kuriame buvo paskirtas muziejaus restauratoriumi, o po mėnesio – muziejaus vyriausiuoju saugotoju. 1949 m. suimtas ir nuteistas už dalyvavimą Lietuvos Rericho draugijos veikloje ir antisovietinę

Šiauliėčių iniciatyva leisto kraštotyros žurnalo „Gimtasai kraštas“ pirmajame numeryje deklaruotas patriotinis siekis „skatinti visuomenę daugiau domėtis ir tirti savo kraštą, jo praeitį ir jos kultūrinę bei ekonomines vertybes, kelti jas aikštėn ir tuo padėti tautos vykstančiam kūrybos darbui“¹⁴, o Igno Končiaus aptartuose kraštotyriminio darbo metoduose akcentuojama tikslios informacijos svarba: „dar maža net pačius daiktus turėti, reik pagaminti jų planus, schemas, brėžinius, fotografijas, aprašyti, turint galvoje ne vien bet kurį daiktą, bet ištisą sodybą, net apylinkę, su jų planais. Duoti jų skaičių, pateikti statistines medžiagas: kiek, kada, kame tokių ar kitų trobesių buvo, tokių ar kitokių padargų bei įrankių vartota, kaip dažniausiai buvo suskirstytos kaimo sodybos, sodybose trobesiai, medžiai, šuliniai, tvenkiniai ir kt.“¹⁵. Pagal taip apibrėžtus idėjinius ir paveldosauginius uždavinius, kurie iš tikrųjų atitiko tarptautinius etnografinių tyrimų principus, sistemingai rengtose ekspedicijose surinkta vertinga „Aušros“ muziejaus

propagandą, bausmę atliko Komi ASSR Vorkutos lageryje, 1955 reabilituotas. 1956–1970 m. dirbo Vilniaus valstybiniame dailės muziejuje dailininku-fotografu. Mirė 1989-08-11 Vilniuje. Lietuvos dailės muziejaus (toliau – LDM) archyvas, f. 1, ap. 2, b. 517, l. 1, 3, 10–11, 20, 93–95; LSSR valstybės saugumo komiteto (KGB) Broniaus Vaitiekūno ir kitų (viso 18 žmonių) baudžiamoji byla Nr. 16634. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36554/3, l. 65-2, 104, 167–169, 192–199, 296–33. Išsami Stasio Vaitkaus biografija publikuojama: Matulytė, M. Stasys Vaitkus: „tik dvasinė kultūra padės žmonijai pasiekti tobulumą“. *Lietuvos dailės metraštis*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2014, kn. 17.

14 Mūsų siekimai. *Gimtasai kraštas*, 1934, Nr. 1, p. 2.

15 Končius, I. Kraštui pažinti šios dienos darbo metodai. *Gimtasai kraštas*, 1934, Nr. 1, p. 7.

ekspонатų kolekcija¹⁶ ir unikalus etnografinis archyvas¹⁷, kurio nemažą dalį sudaro fotografijos, ypač gausiai papildžiusios fondus nuo 1936 m. gegužės, kai Vaitkus pradėjo vadovauti muziejui, reguliariai dalyvauti draugijos ekspedicijose kaip fotografas bei braižytojas ir pats jas rengti¹⁸. Kaip teigia Bugailiškis, pirmosios išvykos (nuo 1929 m.) buvo trumpalaikės ir žvalgomosios, tačiau įgijus patirties kelionėms pradėta ruošti kruopščiau, iš anksto numatant lokacijas, maršrutą, uždavinius bei priemones, tai atspindi ir pasiekti rezultatai¹⁹. Fotodokumentavimo darbus atlikdavo

ir kiti ekspedicijų dalyviai, o vienas pirmųjų draugijos fotografų buvo Buračas²⁰.

Tikslingą kraštotyrinį darbą liudija ir ekspedicijų vykdymo metodų tobulinimas. Viename 1938 m. balandžio 1 d. kraštotyryninkų sekcijos susirinkime, svarstant apie artėjantį eilinių ekspedicijų sezoną, buvo aptartos praeitų metų organizacinės problemos. Vaitkus konstatavo, kad „neturėta aiškaus, tikslaus, smulkiai parengto metodo, darbas buvo vykdomas iš dalies prisilaikant anksčiau atlikto darbo pavyzdžiais, iš dalies pačios darbo praktikos pasiūlytu praktišku būdu, kad ne tiktai mokslišku atžvilgiu darbas būtų atliktas tiksliai, bet galbūt ir eiliniam lankytoji būtų vaizdžiai suprantamas. Baigdamas iškėlė aiškaus bei tikslaus metodo būtinumą. [...] Šiuo klausimu pareiškus savo nuomonę V. Dzidichauskui, A. Vitauskui ir S. Vaitkui, buvo padaryta išvada – reikalas glaudaus bendradarbiavimo. Aprašomoji ir vaizduojamoji dalys viena kitą turi papildyti ir tada išeis darnus vienetas, išsamiai vaizduojąs tiriamąjį objektą.“²¹ Mokslinį veiklos pobūdį inspiravo ne tik vidiniai poreikiai analitiškai dokumentuoti ir siste-

16 Šiaulių „Aušros“ muziejus įsteigtas 1923-03-11, pažymint pirmojo lietuviško laikraščio „Aušra“ 40-metį. 1928-01-07 Šiaulių apskrities valdyba jį perdavė Kraštotyros draugijai. 1928 muziejaus rinkinį sudarė 469 vnt., 1932 – 3226 vnt., 1935 – 6540 vnt., o 1939 – 31870 vnt. Šiaulių „Aušros“ muziejus, sud. B. Salatkienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1993, p. 3–5, 41.

17 Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomas Šiaulių kraštotyros draugijos etnografinis archyvas 2006 m. yra įtrauktas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą. 1930–1943 etnografinių ekspedicijų archyvą sudaro 89 bylos (15 851 puslapis) ir 1931–1942 platintos etnografinės anketos su atsakymais į klausimus (5 289 puslapiai). *Lietuvos nacionalinis registras „Pasaulio atmintis“*, [interaktyvus], [žiūrėta 2014-06-05], prieiga per internetą: <http://www.unesco.lt/komunikacija-ir-informacija/unesco-programa-pasaulio-atmintis/lietuvos-nacionalinis-registras-pasaulio-atmintis>.

18 Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika. 1930–1939 m., sud. V. Šiukščienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1998, p. 76, 82, 85–88, 91, 92, 94–100, 102–107.

19 1936 m. buvo surengta 19 ekspedicijų, padaryta 540 fotografijų, 360 eskizų, 60 puslapių aprašymų, gauta 800 ekspонатų; 1937 m. – 17 ekspedicijų, 576 fotonegatyvai, 152 eskizai, 149 planai ir brėžiniai; 1938 m. ištirta 16 vietovių, padarytos 1 046 fotografijos, 224 planai ir brėžiniai, 992 eskizai, 1 618 puslapių aprašymų, surinkta 200 ekspонатų; 1939 m. ištirta 30 pastatų, padaryta 2 500 fotografijų, 300 eskizų,

apie 500 puslapių aprašymų; 1940 m. ištirta per 20 pastatų, padaryta 1 500 fotografijų, 60 planų, 40 brėžinių, 417 eskizų, 473 puslapiai aprašymų, rasta 70 ekspонатų; 1942 m. tirta liaudies tapyba, dvarų statyba, 7 kaimai, padarytos 1 024 fotografijos, 101 planas, 75 spalvoti piešiniai, 77 eskizai, 2 kino filmai, 227 puslapiai aprašymų, 60 ekspонатų. Bugailiškis, P. *Gyvenimo vieškeliais. Medžiaga istorijai*. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1994, p. 399–401.

20 Oficialiai fotografo pareigas Balys Buračas ėjo labai trumpai – nuo 1931-01-02 iki 1931-04-01. Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika. 1930–1939 m., sud. V. Šiukščienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1998, p. 13.

21 *Ten pat*, p. 91–94.

minti renkamą medžiagą, bet ir profesinis bendradarbiavimas, ketinimas integruotis į tarptautinį tinklą – 1938 m. sausio 22 d. draugija priėmė nutarimą įstoti į Tarptautinę Europos etnologijos ir folkloro sąjungą Upsaloje (Švedija)²².

Ekspedicijų geografija buvo gana plati – tyrinėti Kelmės, Kretingos, Kuršėnų, Lygumų, Luokės, Meškuičių, Padubysio, Palangos, Pakruojo, Radviliškio, Stačiūnų, Šaukėnų, Šiaulėnų, Tryškių, Vaiguvos, Užvenčio, Viduklės ir kitų Šiaulių, Raseinių bei gretimų apskričių valsčių gyvenvietės, sodybos, bažnyčios, malūnai, buities, darbo įrankiai, švenčių atributai. Ypač intensyviai kraštotyros baruose Vaitkus triūsė 1938 m. Nuo balandžio iki spalio pabaigos muziejaus vedėjas kartu su kolegomis atliko reikšmingus etnografinius tyrimus, ką rodo ekspedicijų dokumentai ir autentiški įrašai muziejaus veiklos kronikoje²³. Pasak

Bugailišio, tik šiais metais ir prasidėjo tikras mokslinis darbas, kai kraštotyriminkai tiksliau bei išsamiau dokumentavo tiriamus objektus, argumentavo jų pasirinkimą, pildė mokslinį dienyną²⁴. Vienas pavyzdžių – dešimtys dienų ekspedicijos į Šiaulėnų valsčiaus Jokūbiškių kaimą byla²⁵. Stasys Vaitkus, Adomas Vitauskas, Aleksas Savickis ir Henrikas Račkauskas surinko apie kaimą bendras žinias, iliustravę jas planu ir fotografijomis iš lėktuvo²⁶, ištyrė Jono Masiulio, Adomo Naviko ir Juozo Morkio sodybas, jas aprašė ir nufotografavo [1–6 il.], padarė pastatų bei inventoriaus brėžinius ir eskizus, užfiksavo vyžų pynimą, avių kirpimą, galvijų girdymą, aprašė piemenų socialinę būklę. Dokumentai rodo, kad fiksavimas vykdytas be atrankos, be gražinimo (taip, kaip rasta), neardant autentiškos struktūros, neišskiriant etninės simbolikos iš natūralios gyvenimo sanklodos, o aprėpiant kuo plates-

22 *Ten pat*, p. 88.

23 1938-04-28 su Bugailišiu surengė apžvalginę ekspediciją Kriukų, Žeimelio, Pašvitinio ir Duobėdžių kaimuose; 05-02 su Teofilium Petraičiu ir Lemchenu tyrė Pakruojo sinagogą; 05-07 vienas, o 05-11 su Adomu Vitausku darbotvosi Tryškių valsčiaus Balsių kaime; 05-12 jie iš Balsių pervažiavo į Kuršėnų valsčiaus Leičių kaimą; 05-19 taip pat su Vitausku išvyko į Sutkūnų ir kitus Pakruojo valsčiaus kaimus; 06-07–22 dviese (nuo 06-18 jiems talkino ir Aleksas Savickis) tyrė Šakynos bažnyčią ir koplyčią; 06-23 trise persikėlė į Čeponis, kur fiksavo Daugmaudžio bajorų sodybą; 07-07 ta pačia grupe (nuo 07-09 ją papildė Henrikas Račkauskas) išvyko į Padubysio valsčiaus Gudaičių kaimą; 07-11 su Vitausku ir Račkausku ekspediciją tęsė Minaičių kaime; 07-13 prie grupės prisijungus Marijai Čilvinaitei tyrė Lugalio vienkiemį; 08-03 su Vitausku ir Račkausku persikėlė į Butiškės vienkiemį; 08-29 jau keturiese (dalyvavo ir Savickis) išvyko į Šiaulėnų valsčiaus Budrių kaimą; nuo 08-30 iki 09-08 tų pačių keturių kraštotyriminkų grupė ekspedicijos darbus

tęsė Jokūbiškių kaime; 09-10 su Vitausku išvyko į Šaukėnų valsčiaus Paklibakių kaimą; 09-18 jie persikėlė į Vaiguvos valsčiaus Pikelių kaimą; 09-19 dviese fiksavo Kelmės valsčiaus Dranginės malūną, 09-24 taip pat su Vitausku persikėlė į Viduklės valsčiaus Stungurių kaimą, o 10-16–22 abu grįžo į Dranginę. Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika. 1930–1939 m., sud. V. Šiukščenė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1998, p. 91–99.

24 Bugailišis, P. *Gyvenimo vieškeliais. Medžiaga istorijai*. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1994, p. 398.

25 Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., Lietuva, 1938-08-30–09-08. Bylą sudaro: 126 aprašymo lapai, 2 situaciniai planai, 23 brėžiniai, planai, eskizai, 2 fotografijos iš lėktuvo, 75 etnografinės fotografijos. Šiaulių „Aušros“ muziejus (toliau – ŠAM), Etnografinis archyvas (toliau – EA), byla Nr. 28.

26 Spėjama, kad jas padarė karo aviacijoje tarnavęs ir su „Aušros“ muziejumi bendradarbiavęs Eduardas Žukauskas. Informaciją suteikė Šiaulių „Aušros“ muziejaus Fotografijos skyriaus vedėja Vilija Ulinskytė-Balženė (Šiauliai, 2014-06-25).

nį socialinį spektrą, t. y. bandant apčiuopti vietinio tapatybę ir ją kuo išsamiau atskleisti, bet nefokusuoti dėmesio į įvaizdžio kodinius ženklus, kuriuos tautiniai ideologai transliavo visais kanalais. Atsiritoti nuo propagandinės įtakos ir idealizmo veikiausiai padėjo nuostatos pažinti ir branginti visas nykstančios senosios krašto kultūros apraiškas. Tad būdami neangažuoti politinėms aktualijoms, etnografai surinko ne tik etnologiniams, bet ir socialiniams tyrimams naudingą medžiagą. Deja, prieškarui šie šaltiniai neturėjo paklausos – nebuvo išplėtotą socialinę antropologiją, be to, apskritai vengta diagnozuoti kaimo socialinę padėtį.

Socialinės realijos ir jų atodangos

XX a. 4-ajame dešimtmetyje Stasys Vaitkus Lietuvos ūkininkus fotografavo taip, kaip Walkeris Evansas Didžiosios depresijos nualintus Amerikos fermerius. Žinoma, jų veiklos istorinės aplinkybės ir misija skyrėsi – vienas dirbo kraštotyros baruose ir rinko atgimstančios šalies reliktus, kitas – tarnavo Ūkio apsaugos administracijoje ir fiksavo socialinę situaciją valstybės ekonominės krizės laikais. Vaitkui galiojo Antano Smetonos „aksominės“ diktatūros valia²⁷, Evansui – Franklino Rooseveltto reformų programa (*New Deal*). Tačiau abu, nepaisę patetinės politikų retorikos, atliko dokumentalistų pareigą – taikė gryną realybės

fiksavimą. Lietuvių fotografo kraštovaizdyje neaptiksime jokio vertinimo ar kritikos, jokios emocijos – tarsi dirbtų tik pats aparatas, automatiškai pasirinkdamas rakursą ir fokusuodamas žvilgsnį į konkrečius objektus, pagal kuriuos vėliau galima bus identifikuoti vietą ir ją nagrinėti kompleksiskai. Beje, nei aprašymuose, nei vaizduose nėra architektūros stilių įvardijimo ar akcentavimo į regioninės kultūros savitumą. Kaupiama faktografinė informacija, paliekant atvirą erdvę analizei ir interpretacijai.

Tokiais etnografiniais metodais dirbdamas Vaitkus parodo ne tiek etninį, kiek socialinį kaimo žmogaus tipą. Jis neieško tipišκών pavyzdžių, juo labiau jų nekonstruoja: kaimo gyventojų neperrengeina į tautinius rūbus, neragina sušokti „klumpakojų“. Vaitkus, priešingai, jeigu ir paprašo gyventojų susėsti savo gryčioje, tai jos prieš įamžinimo aktą nesutvarko, skarmalų nesuslapsto, aslos neiššluoja, o rakandus palieka senose vietose, tarsi būtų svarbus kiekvienas vietinio žmogaus įprotis, net nesąmoningai jo atliktas veiksmas: prieangyje ant medinio kablo pakabintas kubilas, „kuknioje“ ant palangės padėtas pomidoras, muilas ir kiaušiniai, kamaroje ant kaladės pastatyta skrynelė, o ant jos užmestos čerkinės kelnės ir drobiniai marškiniai. Tokią Vaitkaus etnografinę strategiją iliustruoja ir 1937 m. liepos ekspedicijos į Vaiguvo valsčių medžiaga. Kartu su Adomu Vitausku ir Marija Čilvinaite jis kruopščiai fiksuoja apylinkės topografiją, braižo ir fotografuoja statinius, ūkio inventorių²⁸. Pikelių kaime Antano Gedrimo

27 Truska, L. „Aksominė“ Antano Smetonos diktatūra Lietuvoje (1927–1940). *Tarptautinė konferencija „Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos?“*, Vilnius: Europos Parlamento Socialistų frakcija, Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universitetas, 2007, p. 18–20.

28 Kraštotyrinė ekspedicija Vaiguvo vls., Šiaulių apskr., 1937-07. ŠAM, EA, byla Nr. 4.

sodyboje kraštotyriminkai apeina kone kiekvieną gyvenamojo namo, staldo, daržinės, jaujos, pirties, svirno kampą ir taip pat nedemonstruoja savo požiūrio į aptiktą kaimiečių buitį, kuri gerokai skiriasi nuo viešai populiariamos vizijos. Aprašyme – nė vienos pastabos apie prastas gyvenimo sąlygas. Bet fotografijos jas iškalbingai liudija. Iškrypusios žiogrinės tvoros, apsamojė ir vietom prakiurę šiaudiniai stogai, skilę langų stiklai, o patys šeimnininkai, atrodo, to nė nepastebi – jie, panašu, mielai sutinka fotografuotis laikraščiais apklijuotų sienų fone (o prie lovos „tapetai“ jau nusitrynę ir nuplėšti) su savo atžala prie iš šaknelių pinto lopšio [7 il.]. Šeima turi nemažą ūkį ir jai nieko netrūksta, tiesiog tokia įprasta kaimo kasdienybė. Fotofakto tikrumą patvirtina ir vaizdo estetika – mėgėjiška, neryški, atlikta be pastangų sukurti išpūdį. Tačiau Vaitkus žino, kas yra *gražu* – juk baigė Kauno meno mokyklą, turi patirties ir išmano, kaip padaryti gerą fotoatspaudą – juk pats muziejuje įrengė laboratoriją ir spausdino fotografijas²⁹. Akivaizdu, kad veikia nuostata nesureikšminti savo žvilgsnio, neužiimti kūryba, vengti rafinuotos manieros, kuri iš tikrųjų jam, ne tik kaip kraštotyriminkui, bet ir kaip menininkui, yra svetima.

Vinco Pociaus sodyba Bogužių kaime dar didesnė, bet ekspedicijos fotografijos rodo panašius papročius ir įpročius. Tiesa, čia Vaitkus susodina šeimą lauke [8 il.] ir neutraliame gamtos fone padaro bendrą portretą. Tokia fotografija atminčiai yra neįprasta etnografiniam fiksavimui. Apie ką ji gali „papasakoti“ ekspedicijos byloje? Pociui,

29 Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika. 1930–1939 m., sud. V. Šiukščienė. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1998, p. 87, 88.

hierarchiškai išsirikiavę (šeimos galva su žmona – centre), tvarkingai, bet nešventiškai, apsirengę (vieno megztinis ypač madingas – dryžuotas ir su užtrauktuku), pozuoja jų gyvenamosios tyrinėtojai. Į kadra įsiterpia du kaimynų vaikėzai, bet fotografas jų nenuveja ir net nelaukia, kol visi bus pasirengę. Tokiu būdu atsiranda abipusis ryšys – ne tik bendros žinios apie kraštą pasipildo, bet ir kaimo žmogaus pasaulis išsiplečia, nes jis, jo žemė, jo tradicijos dar kažkam rūpi. Ši fotografija, kaip ir 1936 m. vasarą Alabamoje Evanso padarytas ūkininko Floyd Burroughso žmonos Allie Mae portretas, yra „iškirptas“ iš etninės ir socialinės aplinkos, izoliuotas nuo ženklų, kurie padėtų apibūdinti tapatumą. Tačiau būtent šis jaunos moters atvaizdas tapo vienu Didžiosios depresijos ikoninių vaizdų, nes jame išvelgiamas įtaigus amerikiečius vienijantis pranešimas apie sunkią žemės žmogaus dalią. Tokiam traktavimui veikiausiai įtaką padarė fotografo dalyvavimas propagandinėje programoje – kryptingas socialinis tyrimas. Lietuvių fotografo tikslai kiti, ir ikoniniu Pocių portretas netaps, nes jis nėra išskirtinis. Kaip tik šiuo požymiu piktnaudžiavo tarpukario fotografai (ypač sostinės), ieškoję originalios išraiškos. Vaitkus fotografijos niekada nenaudojo savo meninių ambicijų tenkinimui, jam tai buvo dokumentavimo priemonė, suteikianti galimybę priartėti prie realybės ir tiksliausiai ją perteikti.

Kartais kraštotyriminkas nusižengdavo savo principams ir objektyvą nukreipdavo į liaudies kultūros tradicijų atskleidimą. Tokia yra Jokūbiškių kaimo piemenų žaidimų, galvijų ganymo ir girdymo serija³⁰ [9 il.].

30 Stasio Vaitkaus fotografijos. Kraštotyriminė ekspedicija

Vaitkaus fotografijos, kaip reta, nuotaikingos – matyt, fotografui buvo smagu stebėti ir net kiršinti vaikus, kad jie parodytų vieno ar kito žaidimo taisykles, kartu su kerdžiumi patrintuotų. Vaikams taip pat linksma, jie noriai demonstruoja „kiaulės varymo“ ar „palentos mušimo“ įgūdžius, išsisklaido pievoje ar būriuojasi prie girdyklos. Fotografijas lydi Vitausko išsamus rašinys „Piemenų būklė Šiaulėnų valsčiuje“³¹, kuriame kraštotyriminkas aptaria piemenų amžių, darbo atlyginimą, tarnavimo laiką, samdymo papročius, šeiminių ir samdinių santykius, papildomus darbus, ganyimo ritualus ir atributus, pagaliau, gyvulių įvairovę. Vaitkus su Vitausku pateikia vienos kaimo gyventojų grupės (piemenų) kompleksinius duomenis (bylą sudaro 27 fotografijos ir 77 puslapiai teksto), aktualius ir etnologiam, ir socialiniam tyrimui, bet, jų, kaip ir kitų Šiaulių „Aušros“ muziejaus ekspedicijų, dokumentuose nėra apibendrinimų ar išvadų. Amerikiečių fotografas ir sociologas Lewisas Hine'as³² veikiausiai tokią medžiagą panaudotų protestui – pasmerktų vaikų darbo išnaudojimą, o lietuvių etnografų požiūryje nerasis jokie moralizavimo,

nes tai įprasta praktika, taip susiklostė nuo seno, o kas gi ganyto?

Tiesa, Vytauto Didžiojo kultūros muziejui liaudies meną rinkęs Buračas savo ekspedicijų dienoraščiuose įrašo ne vieną asmeninį pastebėjimą, atspindintį fotografo estetinį santykį su vienu ar kitu kaimo kultūros reiškiniu ir neslepia atrankinio paveldo fiksavimo: „Kaimas [Užpelkių k., Tytuvėnų vls., Raseinių apskr.] bendrosė sodybose, stovi šalia didžiulių Tyrulių pelkių, kaime yra 4–5 ūkin[inų] sodybos ir vienas kitas sklypininkas. Nors trobėsiai seni, bet paprasti, be pagražinimų, fotografuotino nieko nepastebėjau“; „Kaimas [Šiaulaičių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr.] didelis, trobėsiai neblogi. Tris ar daugiau kiemų puošia meniškai pagražinti ornamentais lietuviški mediniai kryžiai. Gražesnius kryžius nufotografuoju.“³³ Kraštotyriminko užrašuose skamba ir radikalios ideologinės nuostatos: „Nors jaučiau, kad šiame užkeiktame ponų lizde [Buteniškis, Dajotavos dvaro filialas, Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr.] tikriausiai nieko gero muziejui ne tik negausiu, bet paprastai tokiose vietose, prakeiktų ponų gyvenamose, negali būti jokio liaudies meno.“; „Šio dvaro [Raudondvario dv., Šaduvos vls., Panevėžio apskr.] žemė aplaistyta baudžiauninkų krauju ir prakaitu, o prakeiktoji ponų giminė tebetūno savo kruvinuose ir baudžiauninkų prakaitu aplaistytuose mūruose.“³⁴ Iš Šiaulių apskrities kilęs Buračas taip pat, kaip ir Vaitkus, bendradarbiavo su „Aušros“ muziejumi, iš Bugailiškio sėmėsi kraštotyriminių žinių, bet sostinės muziejininkų, ypač Pauliaus

Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 90-101.

31 Adomo Vitausko rankraštis. Kraštotyriminė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 104-180.

32 Nuo 1908 m. Lewisas Hine'as dirbo JAV Nacionaliniame vaikų darbo komitete, kuris vykdė kampaniją prieš vaikų darbo išnaudojimą, ir fotografavo kasyklose, fabrikuose, gatvių prekyboje, žemės ūkyje dirbančius vaikus, atskleidamas jų sunkią socialinę padėtį bei atkreipdamas valdžios dėmesį į šią opią visuomenės problemą. 1916 JAV Kongresas priėmė vaikų darbo įstatymą (*Wick's Bill*). Goldberg, V. Lewis W. Hine. *Children at Work*. New York: Prestel Publishing, 1999, p. 104.

33 Muziejininko Buračo Balio 1929 metų vasaros ekspedicinės kelionės užrašai, parengė V. Vaitkevičius ir E. Simanavičiūtė. *Tautosakos darbai*, XLVI, 2013, p. 204, 211.

34 *Ten pat*, p. 210, 228.

Galaunės, orientuotas į išskirtinių liaudies pavyzdžių kaupimą, nepaisė tradicinių realinės etnografijos metodų ir įsiliejo į kultūros politiką vykdančiųjų gretas. Todėl vieno kraštotyriminko medžiaga gulėjo muziejiniuose stalčiuose, o kito buvo populiarūs – naudota šalį reprezentuojančiose parodose, liaudies meno pažinimo publikacijose, mokslo studijose ir net fotografijos meno projektuose.

Retorinis klausimas vietoj išvadų

Tarpukariu Lietuvoje rinktos kraštotyriminės medžiagos integravimas į viešą kultūrą kriterijus reguliavo tautinės valstybės iškeltos vertybės, o sovietmečiu veikė ne tik etnografinių fotodokumentų turinio, bet ir kraštotyriminkų politinės orientacijos cenzas. Buračas buvo kairiųjų pažiūrų laisvamaniškas, o jo archyve sovietiniai ideologai atrado vertingų socialinių kadru, pasak LKP CK kultūros skyriaus vedėjo Sigizmundo Šimkaus, perteikiančių „mūsų skurdžios praeities vaizdus“ bei demaskuojančių kapitalistinę santvarką³⁵. Vaitkaus fotografijose tokio kritiško žvilgsnio (tiksliau, jo tinkamos interpretacijos) į nepriklausomas Lietuvos socialines realijas galima buvo rasti žymiai daugiau, tačiau jo darbai buvo „pamiršti“ dėl dalyvavimo Lietuvos Rericho draugijos veikloje ir atvirai deklaruojamos antisovietinės pasaulėžiūros³⁶.

Kai 1939 m. pirmoje tarptautinėje foto-

grafijos parodoje Niujorke buvo parodyti Ūkio apsaugos administracijos programoje dirbusių fotografų užfiksuoti Didžiosios depresijos ištiktos šalies vaizdai, Amerikos visuomenė buvo šokiruota³⁷. Vieni bjaurėjosi fotografijomis, kiti jomis netikėjo, treči pasipiktino, kad fotografai sukūrė klaidingą įspūdį, nes rodomi tik nukentėję nuo krizės, nors valstijose yra ir kitaip atrodančių fermerių, bet kai kuriems fotografijos pasirodė pavojingos ir net maištingos – „gryna komunistinė propaganda“. Bet kuriuo atveju, paroda privertė susimąstyti apie tai, kokia yra Amerika, kas iš tikrųjų joje vyksta. O kaip reaguotų Kaunas, jei Lietuvos fotomėgėjų draugija savo parodose greta estetizuotų romantiškų kraštovaizdžių eksponuotų Vaitkaus fotografijas? O jeigu jas parodytų 1938 m. pirmoje Lietuvoje surengtoje tarptautinėje parodoje³⁸, tuoj po kurios buvo pristatyta revoliucinio entuziazmo kupina sovietų fotografija³⁹? Eilinio žmogaus Vaitkaus užfiksuota tikrovė nenustebintų, nes dauguma buvo kilę iš kaimo ir puikiai žinojo, kokia yra jo kasdienybė, tačiau valdžia tokių etnosocialinių pranešimų vengė – jaunai valstybei buvo gyvybiškai svarbu formuoti bekompromisinį įvaizdį, o ne aiškintis keblius tapatybės klausimus.

35 Šimkus, S. Liaudies gyvenimo metraštininkas. *Tiesa*, 1972-01-08, Nr. 6. Plačiau: Matulytė, M. *Nihil obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, p. 102.

36 Stasio Vaitkaus apklausos protokolas, 1949-06-23. LSSR valstybės saugumo komiteto (KGB) Broniaus Vaitiekūno ir kitų (viso 18 žmonių) baudžiamoji byla Nr. 16634. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36554/3, l. 177–180.

37 Stevens, R. L. and Fogel, J. A. Images of the Great Depression: A Photographic Essay. *Magazine of History*, Vol. 16, No. 1, The Great Depression (Fall, 2001), p. 11.

38 Kolupaila, S. Pirmoji tarptautinė fotoparoda Lietuvoje. *Židinys*, 1938, Nr. 5–6, p. 752–754.

39 Parodą Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje surengė Lietuvių draugija SSSR tautų kultūrai pažinti. *Sovietų fotografijos paroda: Sovietų foto parodos katalogas, 1938-06-7-17*, Kaunas, 1938.

Iliustracijos

1. Jokūbiškių kaimo planas. Piešė Stasys Vaitkus. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 4.

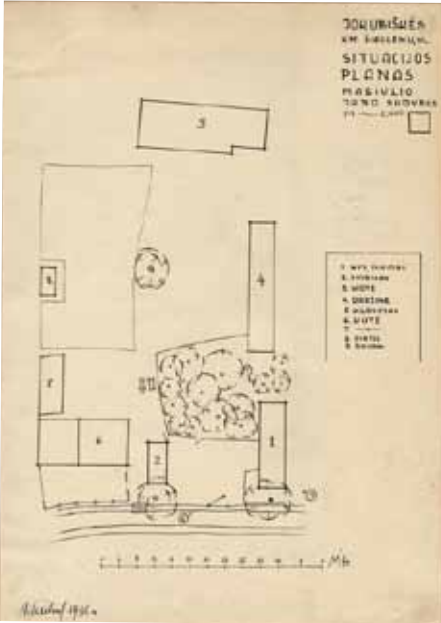

2. Jono Masiulio sodyba. „Ulytėlė“ iš gatvės. Fot. Stasys Vaitkus. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 75.

[...] Gyvenamasai namas stovi galu į gatvę (žr. sodyb. situacijos planą). Namo gale nuo gatvės pusės ir šone sulig antruoju langu – štaketais aptvertas gėlių darželis, kurio viena tvora nuo Longino Vinciulio sodybos aptverta egliašakiais – pinta „garadų“ tvora (žr. škičą ir pjūvį). Šioji tvora – riba Vinciulio sodybos. Ties namo galu, darželio patvory – storas klevas; nuo jo kiemo pusėn prasideda lysvė

aplank darželį su gėlėmis ir šios lysvės vidury apvalios lovelės (žr. planą), pintais vytelių pakraščiais. Daržely pasodinta šių gėlių: čigonai, jurginai, rožės, gvazdikai, rūtos, bateliai ir kt. Tarp gėlių stovi akmenis kryžius. [...]

Jono Masiulio sodybos aprašymas. Aprašė Adomas Vitauskas. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 5.

3. Jono Masiulio sodybos planas. Braižė Stasys Vaitkus. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 32.

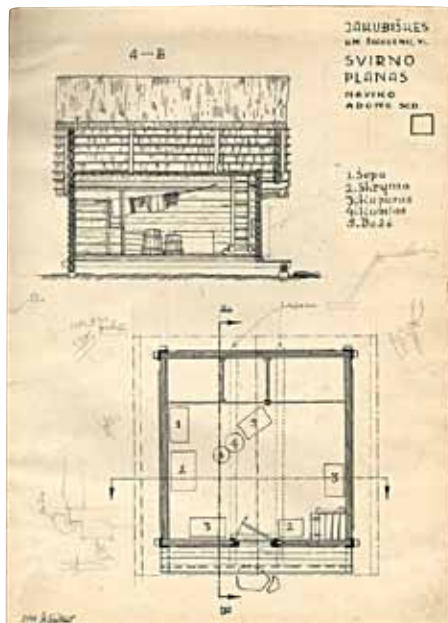

4. Adomo Naviko gyvenamojo namo seklyčia. Fot. Stasys Vaitkus. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 83.

[...] Antroje durų pusėje ant medinių vagių sukabinta moteriški čerkasiniai šventadieniški rūbai ir rankšluostis. Viršuje – du šventi paveikslai: Čenstakavos Dievo Motinos ir Kristaus. Ant pečiaus krašto uždėta šerių pluoštas, plaktukas ir kelios galvos aguonų. Prie pečiaus stovi suoliukas (žr. škičą); ant jo padėta švarūs skalbiniai ir moteriškas vatinukas. Po suolu – batukai, karzinka ir lėkštė. Virš durų kamaron kaba paauksuotuose rėmeliuose fotografijos ir du šv. paveikslai be stiklų ir rėmų: Paskutinė vakarienė (spalvotas) ir šv. Šeimyna. Čia pat kaba senoviškas

sieninis laikrodis su svarčiais; laikrodis stovi, sugedęs. Pasieny po laikrodžiu stovi „krasė“ (žr. škičą). Kertėje lova, dažyta gelsvai ir su tekintomis galkomis (žr. škičą). Lova su čiužiniu iš storo pakulinio audeklo. Padengta namine paklode, įdėta lovoje patalai ir apdengta raudonmarge margine antklode. [...]

Adomo Naviko gyvenamojo namo seklyčios inventoriaus aprašymas. Aprašė Adomas Vitauskas. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 42-43.

5. Adomo Naviko svirno planas. Braižė Stasys Vaitkus. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 57.

6. Adomo Naviko svirno vidus. Fot. Stasys Vaitkus. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 81.

Virš durų ant įkaltų į sienų tarpus bei plyšius kuoliukų lentynėlė, ant kurios sudėta penki ritimai drobinio ir pakulinio audeklo ir vienas – milo. Kairėje durų pusėje – rusvai dažyta su gėlių raštais skrynelė (žr. spalv. foto). Ant skrynelės uždėtas duonkubiliukas ir terba. Kertėje sukrauta pupų virkščios. Sienoje kaba juodos čerkasinės kelnės, margas kaklaryšys, rėtis ir pakulinės sruogos. Šoninėje sienoje – sruogos, vatinukas, paveikslas rėmai ir šalkelė. Pasieny – geltonai dažytas kuparas, apkaustytas skarda ir tokios pat spalvos nauja šėpa.

Prie kuparo ir skrynelės grindyse sudėta: takučiuokai su apmesta medvilne, molinis puodas, ant kurio uždėtas rėtis su džiovinaimais apyniais, skardos kibiras su apyniais, du kubiliukai, molinis rudas puodas ir prie jo mažas kubiliukas su smalčiumi; šis ir dar vienas kubiliukas apkaustyti mediniais lankais. [...]

Adomo Naviko svirno inventoriaus aprašymas. Aprašė Adomas Vitauskas. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 48.

7. Antano Gedrimo sodybos gyvenamojo namo vidus. Fot. Stasys Vaitkus. Kraštotyrinė ekspedicija Pikelių k., Vaiguvo vls., Šiaulių apskr., 1937-07. ŠAM, EA, byla Nr. 4, l. 117.

8. Vinco Pociaus šeima iš Bogužių kaimo. Fot. Stasys Vaitkus. Kraštotyrinė ekspedicija Bogužių k., Vaiguvo vls., Šiaulių apskr., 1937-07. ŠAM, EA, byla Nr. 4, l. 69.

Kairėje durų pusėje, kertėje, stovi bačka su miltais. Sienoje, prie bačkos, įkalta medinė gembė ir ant jos pakabinta odiniai kakliniukai ir seni vyriški kailiniai. Antroje bačkos pusėje, pasieny, stovi nedidelis krėsliukas ir ant jo padėta pusmaišis miltų, o ant maišo – du nebaigti pint krepšeliai, pinami iš karklo vytelių. Šoniniame pasieny stovi paprasta lova (žr. škičą-konstrukciją). Lova be čiužinio, įdėta šiaudų ir jie uždengti sena nudėvėta margine antklode, ant kurios viršaus taip jau uždengta mažiau nudėvėta kita antklodė, taip jau marginė, languota. Pagalvė apvilktą drobiniumu darbo užvalkalu. Ties lova, sienoje, prikalta medinių gembių (žr. škičą) ir ant jų sukabinta pirktiniai moteriški ir namų darbo čerkasiniai vyriški rūbai. Tame pasieny, arčiau stalo, stovi staklės su audžiamu juodu čerkasu. Languose – vazonikai su gėlėmis. [...]

Antano Gedrimo sodybos gyvenamojo namo inventoriaus aprašymas. Aprašė Adomas Vitauskas. Kraštotyrinė ekspedicija Pikelių k., Vaiguvo vls., Šiaulių apskr., 1937-07. ŠAM, EA, byla Nr. 4, l. 98.

Sodyba užima gan didelį plotą. Trobesių, palyginus su ūkio dydžiu (30 ha) yra gana daug, net dešimtis. Kai kurie trobesiai vienas nuo kito gan tolokai. Gyvenamasai namas randasi prie keliuko, einančio į vieskėlį. Namas į keliuką pastatytas šonu. Tarp namo ir keliuko yra gėlių darželis, aptverta parkonėliais. Darželiai yra du: vienas ties vienu namo galo šonu, antras ties antru. Nuo keliuko iki durų palikta lyg ir ulytėlė, vedanti prie durų; yra iš stačių lentelių sukalti varteliai. Už keliuko, prieš gyvenamąjį namą, skiedrynas ir kelios malkinės sukapotų žabų. Skiedrynas randasi prie pat prūdelio kranto. Į abipus skiedryno eina eilė senų gluosnių, augančių ant prūdelio kranto. [...]

Vinco Pociaus sodybos aprašymas. Aprašė Adomas Vitauskas. Kraštotyrinė ekspedicija Bogužių k., Vaiguvo vls., Šiaulių apskr., 1937-07. ŠAM, EA, byla Nr. 4, l. 43.

9. Galvijų girdymas Jokūbiškių kaime. Fot. Stasys Vaitkus. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 99.

Piemenų amžius, imant laikotarpį nuo 70 metų tam atgal, maža tėra pasikeitęs, nes čia jau nuo seniau mažesnis piemenis prižiūrėdavo senas skerdžius. Vidutiniškai imant, seniau buvo apie 12–13 metų, nors, žinoma, būdavo jaunesnių ir vyresnio amžiaus. Dabar net dar mažesni jau gano bandą. Šiuo atžvilgiu yra tokia būklė: gospodariai, turį savo paaugančių vaikų, jau leidžia vieton samdyti piemens ganyti bandą 10–11 metų vaikui. Samdant, suprantama, samdoma kiek vyresnio amžiaus piemenukas – apie 13–14 metų. Kartais pasitaikydavo ir po 16–17 metų piemenų, bet tai jau rečiau atsitikdavo. [...] Paviržius duodamas, kaip pasakoja senukas, nuo senovės tiktai natūra. Tarytum pagal kokias tradicijas visada duodama didelis kepalas duonos ir dar mėsos, pav., lašinių bent porį kilogramų (seniau apie 5 svarus), nors niekada šeiminiškė nesverdavo – atpjaudavo nuo palties savo nuožiūra ir duodavo. [...]

Piemenų būklė Šiaulėnų valsčiuje. Aprašė Adomas Vitauskas. Kraštotyrinė ekspedicija Jokūbiškių k., Šiaulėnų vls., Šiaulių apskr., 1938-08-30-09-08. ŠAM, EA, byla Nr. 28, l. 108.